POTO

Gagana Sāmoa

‘O Lo‘u ‘Āiga

‘Ana Maui Taufe‘ulungaki

Lōmia i le 2021 e le Matāgāluega o Āʻoga,
Pusa Meli 1666, Ueligitone 6140, Niu Sila.
www.education.govt.nz

Puipuia faʻaletulāfono le lōmiga i le gagana Sāmoa i le suafa o le © Mālō 2021
Puipuia faʻaletulāfono ata e le © Mālō 2021

E noanoatia ʻuma āiā.
ʻO fesili e ʻave ʻuma ʻi le kamupanī na lōmia.

Tautua tau lōmiga: Lift Education E Tū
Faʻatonu: Galumalemana Afeleti L. Hunkin ma Don Long
Tusiata: Liz Tui Morris

ISBN 978 1 77690 009 1 (lolomi)
ISBN 978 1 77690 023 7 (ʻupega tafāʻilagi)

E mafai ona ʻoka kopi e sui ai mai le Ministry of Education Customer Services,
ʻupega o tafāʻilagi o le www.thechair.co.nz
i le imeli o le: orders@thechair.minedu.govt.nz
poʻo le telefoni lē totogia i le 0800 660 662.

Faʻamolemole e tusi mai le nūmera o le tusi lea 90009.

ʻO Loʻu ʻĀiga

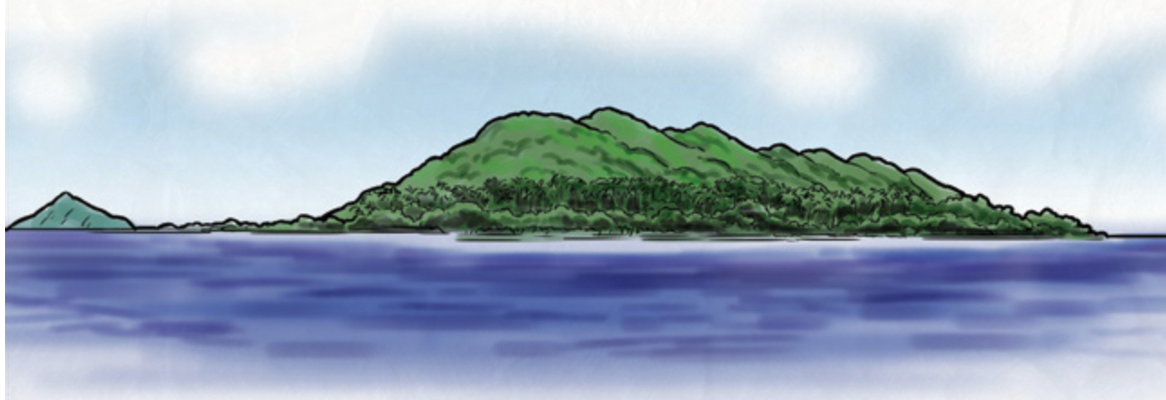

na tūsia e

ʻAna Maui Taufeʻulungaki

faʻatasi ma

Tootoooleaava Fanaafi Aiono-Le Tagaloa

ʻo ata na tūsia e

Samuel Sakaria

Matāgāluega o Āʻoga

“Meleane, ala ‘i luga!” ‘Ou te pupula a‘e, o‘u iloa atu fōliga popole o lo‘u uso. “‘Ua ‘ou fafagua ‘oe ona peisea‘ī sā fai sau fa‘alepō.”

‘Ou te le‘i ala lelei, na iai vāega o la‘u miti ‘olo‘o vili pea pei ‘o se ata tīfaga. “Malie ‘ua ‘ou fafagua ‘oe! Na ‘ou toe tau‘alaga fo‘i?” ‘o la‘u fesili lea.

Na‘ona lue o le ulu o Tili, ona pula to‘a mai lea ‘iā te a‘u ma fesili, “‘E te mana‘o e fa‘amatala mai le mea na tupu? ‘O ‘e manatua lau miti?”

Na moe‘i‘ini o‘u mata, ‘ou te le‘i fia iloa atu Tili. ‘Ou te le‘i fia manatua. E lē ‘o se fa‘alepō, ‘a‘o le mea moni, ma ‘o taimi ‘uma e moe‘i‘ini ai o‘u mata, ‘ou te va‘aia le mea na tupu i nai māsina talu ai.

‘Ua toe fa‘asolo la‘u va‘ai ‘i le mā potu ma lo‘u uso o Tili. E tasi le tausaga e matua ai Tili iā te a‘u. ‘O le manatu na o‘o mai ‘iā te a‘u, fēfē ‘ua matuā sui mea ‘uma. Na alu lo‘u tamā Niu Sila o Teti Sione ‘i Toga, ina ‘ua māliliu o‘u mātua Toga, ma fa‘aleagaina lo mātou fale i Niuatoputapu i le galu lolo. ‘O ia na ‘aumaia a‘u ‘i Niu Sila, ma ‘avea ai loa a‘u ma ona afafine, le aupito i la‘itiiti. Na vaetama a‘u e pei ona māsani ai i le tū ma le aga a Toga ma Sāmoa. Na mālamalama lelei si o‘u tinā Sāmoa, ‘auā na māliliu fo‘i ni isi o lona ‘āiga i se galu lolo. ‘O lea lā ‘ua ‘ou nofo nei i Māngere, ‘Aukilani i Saute.

‘O lo mātou ‘āiga, e su‘ifefiloi – ‘o le Toga lo‘u tamā ‘a‘o lo‘u tinā ‘o le Sāmoa. E iai fo‘i isi ‘āiga su‘ifefiloi i lo mātou vai‘a‘ai. E pei ‘o le tele o ‘āiga Pasefika, mātou te nonofo fa‘atasi ma ni isi o o mātou ‘āiga. ‘O lo mātou fale e iai ma le tinā o lo‘u tamā, ‘o Meleane Lupe. ‘Ua valu sefulu ma le lua ona tausaga, ma ‘o ia lea ‘ou te igoa ai. E iai fo‘i ma lo‘u tausoga o Galu, ‘olo‘o ā‘oga i le iunivesitē.

‘Ua ‘ou tepa ‘iā Tili ona ‘ou musumusu lea ‘i ai. “‘O ‘e fia iloa mo‘i lava la‘u miti?”

“Sōsō atu,” ‘o le tali lea a Tili. Na ‘ou sōsō fa‘alatalata ‘i le puipui ‘ae ta‘oto mai Tili i o‘u tafatafa, ‘afu lo mā ‘ie‘afu, ona fai mai lea o Tili e fa‘amatala atu ‘iā te ia, le māfua‘aga e fai ai ma ‘ou tagi pe‘ā ‘ou moe. “Pe‘ā iai se aogā mo ‘oe,” ‘o lana toe tulitatao mai lea.

Na moeʻiʻini oʻu mata. ʻO le ūū e pei ʻoloʻo faʻaola ni uila afi se tele na fafagua aʻu i lenā taeao. Na ʻou momoʻe ai ʻi fafo, i loʻu tei ma loʻu lē mautonu. ʻUa lē iloga se itu ʻou te autilo ʻi ai i le tau suʻega o le māfuaʻaga o le ūū. Pei ʻa ʻou oti i loʻu fefe ina ʻua mā fesāgaʻi ma se vaʻaiga mataʻutia, ma le ūū ʻua matuā gatete ai loʻu tagata ʻātoa. ʻUa faʻamamalu mai le galu e pei ʻo se ʻolo maualugā lava, sili atu ʻi le maualuga o se niu, ma ʻua ʻāmata ona mafuli mai i oʻu luga. E pei se manu feʻai le galu, ma ʻo le ūū sā ʻou faʻalogoina, ʻo le gū o nifo o le manu feʻai. I lea taeao, sā fāgota loʻu tamā i le āʻau, ʻae ao lauʻie a loʻu tinā, sā tatao e faʻapapaʻe i le ava i le vā o le motu o Hunganga ma Niuotoputapu. ʻO oʻu tuagane mātutua e toʻalua ʻo Sione, e sefulu lua ona tausaga, ma Palu, e sefulufā, sā nofoāʻoga i Tongatapu, ʻiā Seini, le uso o loʻu tinā.

ʻO le pō talu ai, ʻaʻo mātou ʻaʻai, sā mātou talanoa ma oʻu mātua i a lā fuafuaga mo le taeao. ʻO le mea lenā ʻou te ala aʻe ai, e naʻo aʻu loʻu fale.

Na ʻou tagi fia ola ʻi uta, pe ā ma le maila faʻatoʻā ʻou tū, ma faʻapalasi vaivai, ʻua ʻou matuā gaʻe i loʻu sela ma loʻu tagiaueuē. ʻO le aso lea na ʻou matuā oti ai. ʻO le aso foʻi lea na iʻu ai le tasi o oʻu ōlaga, ʻae ʻāmata le isi i nuʻu mamao.

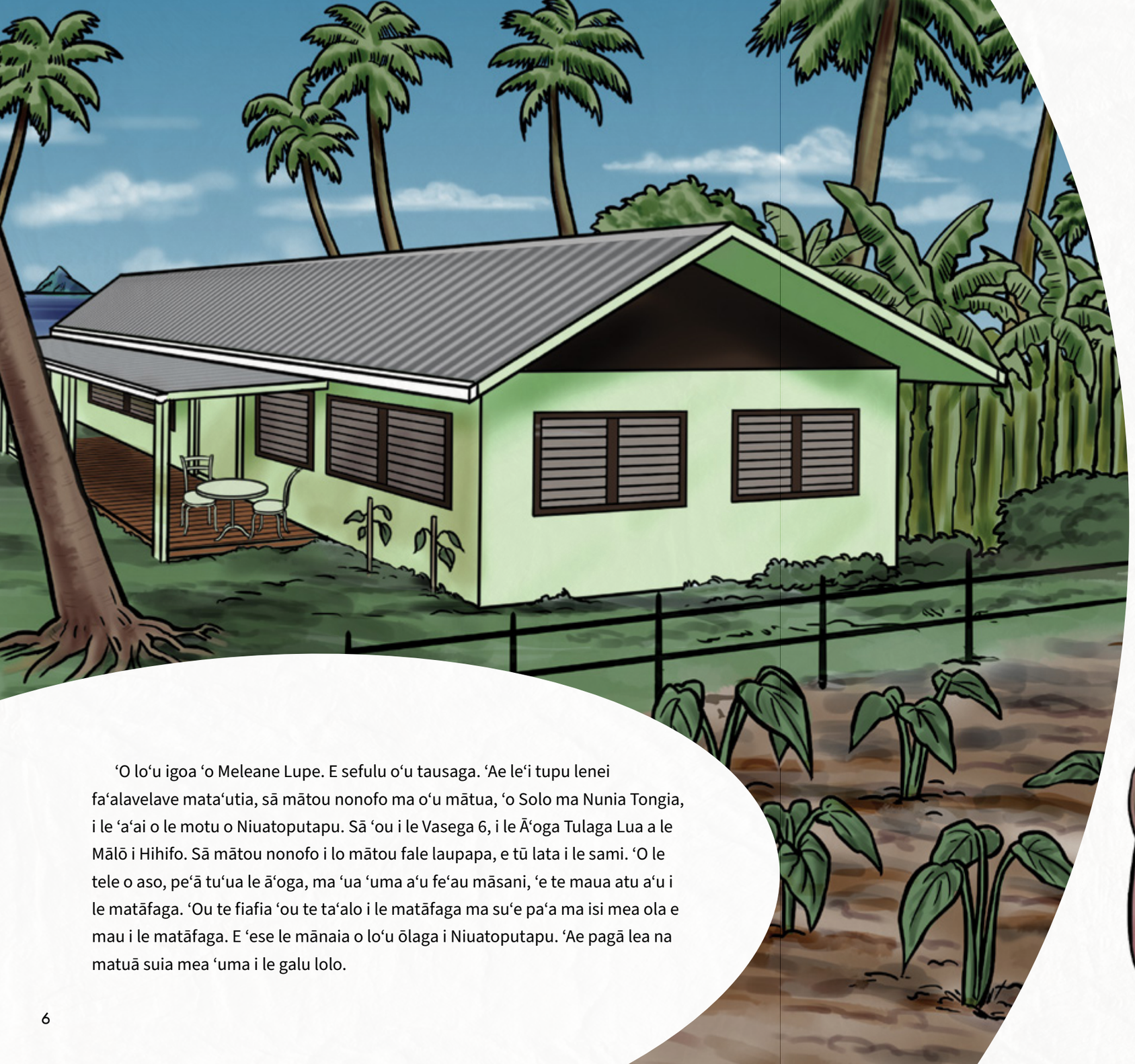

‘O lo‘u igoa ‘o Meleane Lupe. E sefulu o‘u tausaga. ‘Ae le‘i tupu lenei fa‘alavelave mata‘utia, sā mātou nonofo ma o‘u mātua, ‘o Solo ma Nunia Tongia, i le ‘a‘ai o le motu o Niuatoputapu. Sā ‘ou i le Vasega 6, i le Ā‘oga Tulaga Lua a le Mālō i Hihifo. Sā mātou nonofo i lo mātou fale laupapa, e tū lata i le sami. ‘O le tele o aso, pe‘ā tu‘ua le ā‘oga, ma ‘ua ‘uma a‘u fe‘au māsani, ‘e te maua atu a‘u i le matāfaga. ‘Ou te fiafia ‘ou te ta‘alo i le matāfaga ma su‘e pa‘a ma isi mea ola e mau i le matāfaga. E ‘ese le mānaia o lo‘u ōlaga i Niuatoputapu. ‘Ae pagā lea na matuā suia mea ‘uma i le galu lolo.

Na fa‘alogo toto‘a Tili ‘a‘o fa‘amatala lo‘u ōlaga i Toga. ‘O Tili na fānau ma ola a‘e i ‘inei i Niu Sila. E tasi lana malaga atu ‘i Toga ‘ae fa‘alua ona o‘o ‘i Sāmoa. ‘Ae le‘i o‘o atu lava ‘i le motu o lo mātou tamā. ‘O se tasi o motu aupito i mamao o Toga.

‘Ai na ‘i‘ite Tili i le loloto o lo‘u fa‘anoanoa, ui e le‘i maligi o‘u loimata. Ina ‘ua ‘uma la‘u fa‘amatalaga o o‘u mātua i Niuotoputapu, e leai sana ‘upu, ‘ae na‘ona ‘a‘apa mai ma fusi mau a‘u. ‘Ua taufai maligi o mā loimata. Na mā momoe ai a fa‘apēnā – opo e le tasi, le isi.

ʻO la mā malaga mai ma loʻu tamā Niu Sila, o Sione, na mā felelei mai Niuotoputapu ʻi Tongatapu i se tamaʻi vaʻalele e naʻo le toʻasefulu lana pasese. ʻO loʻu faʻatoʻā tiʻetiʻe lea i se vaʻalele, ma sā ʻou matuā palaʻai i le paʻō o le vaʻalele. ʻUa ʻou toe manatua ai le ūū o le galu lolo.

Sā ʻuʻu mau e loʻu tamā loʻu lima. "ʻAua ʻe te popole Meleane. Vaʻai foʻi ʻoe i ao! E ʻese le mānaia, ʻa ʻea?" Na ʻou matamata ʻi ao i lugā ma le sami mamao a ʻi lalō, ona galo ai lea o loʻu fefe.

E lāpoʻa atu lā le vaʻalele na mā felelei ai ʻi ʻAukilani, ʻae sā ʻou fefe lava. Na ʻou moe i le tele o le malaga. I le ʻāmataga o le faigāmalaga na fai mai loʻu tamā, "E iai ata komi mānanaia mo tamaiti e mafai ona ʻe matamata ai peʻā ʻe manaʻo ʻi ai." ʻAe, e lē māsani ona ʻou matamata ʻi ni ata komi. E leʻi oso foʻi soʻu fia ʻai. Sā tuʻu ʻuma loʻu mālosi ʻina ʻia ʻou lototele.

ʻO loʻu tinā Sāmoa, ʻo Easter, ma loʻu uso ʻo Tili na faʻatalia māʻua i le malae vaʻalele. ʻO Tili e igoa le igoa o se tuafafine poʻo se uso o mātau o ʻou mātua i Sāmoa. ʻO loʻu ʻāiga Niu Sila e tautatala i le gagana Toga, le gagana Sāmoa, ma le ʻIgilisi. E tau mālamalama foʻi i le gagana Māoli. Na ʻou teʻi ina ʻua talanoa mai ʻiā te aʻu loʻu tinā ma loʻu uso fou i le gagana Toga. Na fusi aʻu e loʻu tinā ma fai mai, "ʻO aʻu ʻo Easter. E mafai ona ʻe valaʻaua aʻu i loʻu igoa, poʻo Mami foʻi, e pule ʻoe. ʻO lou uso lea, ʻo Tili. ʻUa leva ona faʻatalitali – fia feiloai ʻiā te ʻoe."

Na tago mai Tili, ʻuʻu loʻu lima ma taʻitaʻi aʻu i le taʻavale. Fai mai lana tala, "Matuā lē mafai ona ʻou moe anapō. ʻUa ʻou matuā ʻaleʻaleaitua. Na tou feiloaʻi ma oʻu tuagane i Nukuʻalofa? Fai mai Teti e ōmai tama e fai Kerisimasi mai ʻi ʻinei."

E leʻi sao saʻu tali ʻae fai mai Mami Easter, "Tili, vaʻai lelei le mea lenā ʻe te lua ō ʻi ai. ʻUa ʻova lou tautala. Tuʻu isi tala sei oʻo ʻi le fale."

Na ʻou ʻataʻata lēmū aʻu ʻiā aʻu. E mālie mānaia iā te aʻu le tala a Mami.

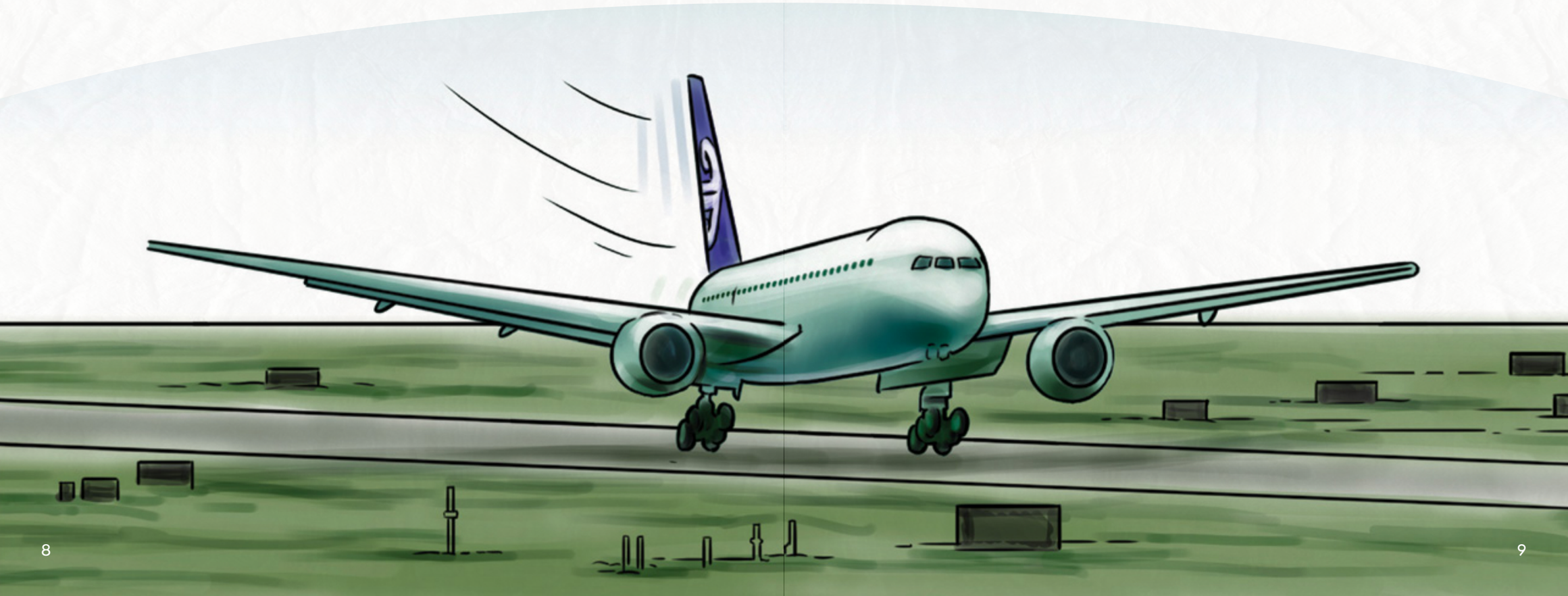

Fai mai loʻu tamā o Sione – Teti – na ʻaumai aʻu ʻi Niu Sila mo loʻu saogalēmū. Na ʻave ona atali ʻi ʻi Toga ʻina ʻia iloa le gagana, aganuʻu, ma amio faʻatoga. ʻO lana tala ʻiā te aʻu, ʻia ʻaua neʻi galo ʻiā te aʻu loʻu ʻāiga i Toga, "ʻAe ʻo lo tātou ʻāiga lenei. Talosia e maua lou fiafia i ʻinei."

Na ʻou fesili ʻiā Teti e faʻamatalatala mai mea ʻuma e uiga i lo mātou ʻāiga.

"E iai ou ʻāiga i Toga, Niu Sila, Ausetalia, ma Amerika. Tou te feiloaʻi ma isi i le Aso Sā, ma ʻa fai le feiloaʻiga a lo tātou ʻāiga i Los Angeles i le tausaga fou, ona ʻe feiloaʻi lea ʻi le toʻatele ʻoloʻo nonofo i isi itū o le lalolagi. ʻO aʻu, ʻou te igoa i le tamā o loʻu tamā, ʻo Sione."

ʻAʻo oʻu nofo i Niuatoputapu, e leʻi taitai tau loʻu māfaufau ʻi isi itū o le lalolagi. ʻAʻo lenei ʻua ʻou iloa e matuā toʻatele oʻu ʻāiga mātou te leʻi feiloaʻi, ma e iai se aso lata mai, mātou te ono feiloaʻi ai. ʻOu te lē toe āumatuā.

ʻO i ʻinei i ʻAukilani, mātou te lolotu i taeao o Aso Sā. Peʻā tūʻua lotu ma ʻuma toʻanaʻi, ona mātou asiasi lea i o mātou ʻāiga Toga ma o mātou ʻāiga Sāmoa. ʻO loʻu Aso Sā muamua, sā fai ai le toʻanaʻi i lo mātou fale ma na ō atu ai ni isi o o mātou ʻāiga. E fai a mātou umu e pei ona fai i Aso Sā i Toga ma Sāmoa. E fai le suavai ufi, talo, luʻau māmoe, poʻo le povi māsima foʻi. ʻO loʻu Aso Sā muamua, na tao ai puaʻa e lua ma na ō atu foʻi o mātou ʻāiga ma isi mau tāumafa ʻona ʻo loʻu Aso Sā muamua lea i Niu Sila. Na matuā logo i oʻu tino le māfanafana o lo lātou alofa mo aʻu.

‘Oka se tele o mea fou – i lo‘u aso muamua i le ā‘oga!

Fai ‘o lo‘u popole ‘a‘o lo‘u matamuli. ‘Ae ‘ese le agalelei o le pule ā‘oga, ‘o Mrs Peterson. E māsani lelei ma Mami Easter.

‘O lo‘u faiā‘oga i le vasega mo gagana e lua – gagana Toga ma le ‘Igilisi, ‘o Mrs Tu‘inukuafe, na fa‘afeiloa‘ia a‘u. “Mālō e lelei, Meleane. ‘O a‘u lou faiā‘oga mo le Vasega 6. ‘E te mana‘o e vala‘au ‘oe iā Meleane po‘o Lupe? ‘Aua ‘e te popole i lau nanu. Mātou te fesoasoani atu ‘iā te ‘oe, ‘a ‘ea Sepi?”

Na ‘ou fai ‘i ai, fa‘amolemole vala‘au a‘u ‘iā Meleane. Mā te vasega ma Sepi, e nofo i o‘u tala ane. ‘O ia lea ‘olo‘o fa‘asinoa mai ‘iā te a‘u le mea e fai. ‘O lona tamā le Toga ‘a‘o lona tinā le Sāmoa, pei lava ‘o a‘u.

‘Olo‘o fa‘amasani a‘u e Tili ma Sepi i a lā uō. ‘Ua ‘āmata ona ‘ou nofogōfie ‘aemaise ‘auā e to‘atele tamaiti Pasefika i le ā‘oga. E iai fo‘i ma tamaiti Papālagi ma tamaiti Māoli, ‘ātoa ai ma tamaiti mai isi aganu‘u.

E le‘i lelei tele la‘u nanu, ‘auā e fa‘ato‘ā a‘o le ‘Igilisi i Toga pe‘ā o‘o i le Tausaga 4. ‘Ae ‘o lea ‘ou te fa‘alogo lelei ma mātau tāga ma tala a isi tamaiti e fai.

‘O le isi aso na ‘ou fai ‘iā Tili, “E ‘ese lo‘u fiafia i la tātou ā‘oga. Tele mea fou e a‘o, tele fo‘i tamaiti e fa‘amāsani ‘i ai.”

Na‘ona ‘ata o Tili ma fai mai, “E ‘ese lo‘u fiafia ‘ua iai so‘u uso ‘ou te mimita ai!”

‘Ua toe maua le isi o‘u ‘āiga alofa. E tūmau, ma teufatu o‘u mātua Toga, e o‘o ‘i le fa‘avavau. ‘Ae e ‘ese lo‘u alofa i lo‘u ‘āiga Niu Sila, ‘aemaise lo‘u uso o Tili lea e fesoasoani mai i la‘u gagana Sāmoa ma la‘u nanu. ‘O se mea matuā mātagōfie le si‘omia i le alofa.

education.govt.nz

ISBN 978-1-77690-009-1

New Zealand Government